

Ніна Клименко

Інститут української мови НАН України, Україна, Київ
nina_klymenko@ukr.net

УНІВЕРБИ В ТЕРМІНОСИСТЕМАХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВ

У статті розглянуто процеси універбації в східнослов'янських та новогрецькій мовах, особливу увагу приділено їм в терміносистемах; підкреслено необхідність аналізу цього явища в контексті нових парадигм словотвору, розрізнення його з компресивами (згортками) в зіставному вивченні мов. Виявлено відмінності й подібності субстантивациї, універбації як суфіксального явища, крізь призму основокладання та афіксоїдного словотворення. Запропоновано розгляд універбації в аспекті співвідношення з перифрастичним словотворенням юкстапозитів та темогнізд розчленованих номінацій.

Ключові слова: універбація, субстантивация, основокладання, афіксоїдне словотворення, перифрастичне словотворення, темогнізда

The article studies the processes of univerbation in Eastern Slavic and Modern Greek, special attention is paid to their role in terminological systems, the need to conduct this analysis in the context of new paradigms of word-formation is emphasized. It is also essential to distinguish it from compressives in language comparative research. The analysis has established similarities and differences of substantivation, univerbation being suffixational phenomenon through the prism of compounding and affixational word-formation. It has put forward a study of univerbation from the perspective of correlation between periphrastic word-formation of juxtaposits and families of split nominations.

Key words: univerbation, substantivation, compounding, affixational word-formation, periphrastic word-formation, families of nominations

На сьогодні найпоширенішим у мовознавстві є визначення універба як одиниці, що виникає внаслідок перетворення (найчастіше) згортання стійкого словосполучення в еквівалентне йому за значенням окреме слово. У виниклому похідному в сконденсованому вигляді

реалізоване значення словосполучення. При цьому з його формою відбуваються певні зміни. Замість стрижневого слова з'являються іменникові суфікси, характерні для кожної мови. Набір цих суфіксів з часу появи терміна універб описаний у багатьох мовах. У сучасній українській мові до найпоширеніших в універбах належать суфікси *-к(а)* з варіантами *-ивк(а)/-іvk(а)*, *-янк(а)*: згадаймо ряд назв настоянок *абрикосівка, аїрусівка, анісівка, вишнівка, горобинівка, калинівка, малинівка, марганцівка, ожжинівка, перцівка, полинівка, цитрусівка* тощо, нарад різного роду: *оперативка, п'ятихвилинка*, а також інші на взір: *азбука Морзе – морзянка, ник записний зошит – записник, блокнот для нотаток – нотатник, -иц(я) залізна дорога – залізниця* і т.ін.

Семантичне поле іменника *універб* з часом розширилося і його стали розглядати в різних мовах у контексті субстантивзації, конверсії, композиції, зрощення, аббревіації. За умови конверсії запроваджено термін словотворчий формант, у ролі якого виступає словозмінна парадигма слова. Найтиповішою в мовах у синхронії є субстантивация прикметника. Завдяки транспозиції відбувається перетворення його в іменник. Форма твірної одиниці при цьому трансформується: прикметник втрачає зміну за родами, ступені порівняння, коли він є якісним: *маніпуляційна кімната – маніпуляційна, біле вино – біле*.

Такі трансформації твірних одиниць можуть бути критеріями в зіставному вивченні різних мов, яке передбачає систематизацію різних форм трансформацій, співвідносних із універбами. Важливе окреслення кола їх, як і врахування діахронного та синхронного аспекту вивчення цих явищ.

Окрема словоформа, втрачаючи деякі свої граматичні характеристики, набуває нової синтаксичної поведінки і статусу окремого слова. При цьому її семантика опредметнюється в статусі іменника і оформлюється відповідно новими словозмінними показниками, напр. *перше* (страва). Саме вони, точніше їхня сукупність, і виступають у ролі словотворчого форманта (Honowska 1979). У цьому випадку не реалізується співвідношення словосполучення – універб, хоча і має місце словотвірний акт. Отже, вони ніби не відповідають згадуваному визначенню універба, однак такі одиниці вияскравлюють місце універбів серед інших явищ, пов'язаних з конденсацією (компресією) семантики (Исаченко 1958) базової одиниці (мотиватора) при переході його в похідне.

Це стає очевидним у зіставленні механізмів семантичної компресії інформації під час словотворення у різних мовах. Так, східнослов'янські словосполучення укр. *комунальні послуги*, рос. *коммунальные услуги* згортаються в *комунальні*, *коммунальные*, отож субстантивуються. У новогрецькій іменник *τα κοινόχρηστα* – місячна грошова оплата загальних витрат (за електричний струм, користування ліфтом тощо залежно від мешканців багатоповерхівки) – це наслідок субстантивації прикметника *κοινόχρηστος* загальновикористовуваний. Від нього за допомогою артикля оформлено іменник середнього роду в множині. Таке оформлення збірних назв типове для новогрецької мови. Подібний до нього за способом творення іменник *τα θαλασσινά* від прикметника *θαλασσινός* – морський. Еквівалентом його є східнослов'янські *морепродукти*, отже, композит – наслідок основоскладання. У грецькій це назва страв із щойно виловлених з моря риби, молюсків, ракоподібних: *τα θαλασσινά* – морепродукти свіжі, смачні. Субстантив розвинув додаткові значення. Ідеться не просто про мешканців моря, а про страву з них.

Розгляд компресивного словотворення в зіставному плані дозволяє систематизувати субстантиви з формантом-парадигмою іменника в східнослов'янських мовах та артиклями, а також іменниковою парадигмою у новогрецькій і власне універби: пор. з названими одиницями пару *το οικολογικό σύστημα* – екологічна система і *το οικοσύστημα* екосистема, де представлено композит – згорток словосполучення. Отже, йдеться про субстантиви, універби, композити, оформлені основоскладанням. Їх можна порівняти ще із зрощеннями слів на взір *удавадохворий* та *ψευδοάρρωστος*.

Цей підхід робить помітнішими перехідні зони в словотвірних системах, подібності та відмінності компресивного словотворення: конверсії, універбації, основоскладання, афіксоїдного способу творення слів і перифрастичного їх оформлення та групування як розчленованих номінацій. Адже всі перераховані способи – різновиди компресивного словотворення.

Розуміння конверсії як тотожності означувачів двох чи кількох різних лінгвістичних знаків, котрі належать до різних граматичних категорій і мають різні означувані, вимагає розрізнення динамічної та статичної конверсії. Динамічна конверсія є засобом внутрішнього (безафіксного) словотворення.

Українській мові властива найбільше конверсія–перетворення прикметника в іменник. Порівняно з російською у неї вужчий обсяг конверсії. У багатьох випадках конверсію замінено в українській афіксацією, пор.: рос. *беглец, бедняк, дозорный, домовой, духовная, жаркое, животное, заключенный, крепостной, наличные, нарочный, начинающий, некурящий, нищий, отдыхающий, тирующий, подданный, подлежащие, поступающий, рабочий, столовая, холодное* та відповідні їм українські слова: *утікач, бідняк, дозорець, домовик, духівниця, печеня, тварина, в'язень, кріпак, готівка, посланець, початківець, некурець, відпускник, бенкетник, підданець, підмет, вступник, робітник, їдальня, холодець*.

У новогрецькій мові від прикметників досить широко шляхом конверсії утворюють співвідносні за родами назви осіб чоловічої та жіночої статі: *ἀγνώστος* незнайомий – о *ἀγνώστος* незнайомиць, *ἀγνώστη* незнайома – η *ἀγνώστη* незнайомка, *ἀγριος* дикий – о *ἀγριος* дикун, *ακαδημαϊκός* академічний – о *ακαδημαϊκός* академік, *ιστορικός* історичний – о *ιστορικός* історик, *χημικός* хімічний – о *χημικός* хімік.

Продуктивно утворюються назви багатьох абстрактних понять, оформлених у жіночому роді: *αισθητικός* естетичний – η *αισθητική* естетика, *кераμικός* керамічний – η *кераμική* кераміка, *πρακτικός* практичний – η *πρακτική* практика.

На відміну від української та російської мов, у яких субстантивуються переважно порядкові числівники: (пор. укр. *перше, друге, третє*, рос. *первое, второе, третье* і дуже рідко кількісні *один (один у полі не воїн!)*), у новогрецькій, крім порядкових *εκατοστός* сотий – то *εκατοστό* відсоток, *τέταρτος* четвертий – то *τέταρτο* четверть години, субстантивуються за допомогою артиклів і кількісні числівники: *δύο* два – то *δύο* двійка, *δέκα* десять – то *δέκα* десятка.

Засвідчено випадки неоказіонального творення іменників від займенників: *ποιος* хто? який? – *τοποιο* якість, *ολος* увесь – *τοολο* ціле, сукупність, *ποσος* який? (за кількістю) – *τοποσο* кількість.

Конверсії в новогрецькій мові підлягають прислівники, що перетворюються на прикметники: *κάτω* – η *κάτω πόλη* – нижнє місто.

Історичний вимір конверсії підтверджує можливість субстантивації дієслівних форм: *το είναι* буття від *είναι* бути, *το πιστεύω* кредо від

πιστεύω вірити, το έμπα вхід, початок від έμπα заходь!, το διάβα прохід від διάβα проходь!

Узагальнення цих випадків дозволяє по-іншому подивитися на творення численних субстантивів у систематиці біології східнослов'янських мов на взір: *бичкові, ігуанові, камбалові, коропові, лінивцеві, оленеві, ластівкові, одудові, чайкові, чаплеві; гречкові, дзвоникові, кропивові, папоротеві, пальмові, півникові* тощо. Це – назви угруповань тварин, птахів, рослин, що не мають у багатьох випадках прикметникових мотиваторів. Їхнє творення відбувається за моделлю найменувань класів, підкласів, родин, рядів за ознаковим словом. Воно містить приховані компоненти: *подібний* (за певними ознаками) до іменника-основи функційного прикметника. Багато таких слів – це згортки, схожі на відносні прикметники, що фіксують характерні розпізнавальні ознаки тварин, рослин, але вони не мають ад'єктивних мотиваторів. Серед них своєю характерністю (нетиповим для інших поєднань ознак) виділяються композитні іменники: *двозяброві, кишковозяброві, пластинчатозяброві, пучкозяброві*.

Вони підкреслюють саме рідкість поєднаних у назві ознак тварин. На тлі нормальних *двопарноногих* виділяються *веслоногі, головноногі, зяброногі, крилоногі, ластиноногі, лопатоногі, пухироногі, ротоногі, червононогі, членистоногі*. До таких утворень належать численні іменники: *гострозубці, голкошкірі, трубконосі, пластинчастовусі*. Деякі з них об'єднуються у підгрупи за другою основою: *голонасінні, покритонасінні, горлопері, кистепері, колючопері, рогахвості, чіпкохвості; кошикоцвіті, лускоцвіті, сережкоцвіті, хрестоцвіті; гострогубці, круглогубці, плоскогубці*. Усі вони – згортки перифрастичних словосполучень на зразок *хтось з ногами, (що ростуть) з голови, щось, (що дає) голе насіння, з голим насінням*.

Численні іменники з рефлексами прикметника реалізують у другій позиції компонент *подібний* (до): *амебоподібні, горобцеподібні, голубоподібні, журавлеподібні, зайцеподібні, кулікоподібні, куроподібні, лелекоподібні, лемуруподібні, пастушкоподібні, совоподібні, тріскоподібні, чистикоподібні* тощо. Як бачимо, ця модель дуже продуктивна в біологічній систематиці.

Не мають корелятивів субстантиви-композити з другою прикметниковою основою, співвідносною з дієсловом: *зябродишні, кишководишні, трахейнодишні, пальцехідні, стопохідні*.

Наведені приклади підтверджують перехідність=перетин зон універбації та компресивів=комполітів, що ґрунтуються на існуючих перифрастичних моделях=формулах їхньої семантики. Названі приклади теж можна кваліфікувати як двокомпонентні (двоосновні) універби.

У новогрецькій мові в науковій систематиці, зокрема біології, подібно до східнослов'янських мов використовуються субстантиви. Оформлені вони як іменники середнього роду в множині й здебільшого нагадують збірні, точніше узагальнювальні поняття. Багато з них не мають співвідносних прикметників і побудовані за аналогією: та *ελλαβοκαρπα* зернобобові, рос. зернобобовые, та *δημητριακα* зернові, зерновые, та *μηριστικα* жуйні, жвачные, та *οσπρια* бобові, бобовые, та *χортаρικα* овочі. У цьому плані цікаву лексичну та словотвірну паралелі демонструють пари субстантивів новогрецької, оформлені як універби: та *δεντρικα* – та *λαχανικα* і українські суфіксальні утворення *садовина* – *огорожина*.

Значну частину субстантивів становлять лексеми з афіксоїдом -ειδη (-подібні): та *εσπεροειδη* цитрусові, цитрусовые, та *ελαιοειδη* маслинові, масличные, та *μαλαχοειδη* мальвові, мальвовые, та *μαγνολιοειδη* магнолієві, магнолиевые, та *μηκονοειδη* макові, маковые, та *μυειδη* мишині, миши, та *σολομοειδη* лососеві, лососевые, та *λειριοειδη* (=та *θολοειδη*) цибулиноподібні, луковицеобразные.

Новогрецька набагато ширше використовує питомі афіксоїди, ніж східнослов'янські мови. Це виявляється і в найменуваннях біологічної систематики, наприклад, у композитах з -*φαγα* (-їд) на взір *οι χορτοφαγοι* вегетаріанці, а також *αντροποφαγι*, *βακτηριοφαγι*, *κοπροφαγι*, *μακροφαγι*, *μικροφαγι*, *μονοφαγι*, *ολιγοφαγι*. Частина з них увійшла, як бачимо, до найменувань східнослов'янських мов як прями запозичення. Інша частина функціонує поряд із кальками на зразок: та *ζωα διακρίνονται σε φυτοφαγα, σαρκοφαγα, παμφαγα* – тварини поділяються на рослиноїдів, растительноядних (фітофагів), труподів, трупоядних (саркофагів), всеїдних, всеядних (пантофагів).

Виразним прикладом засвоєння комполітів цього типу шляхом прямого запозичення і перифразування є субстантив *амфібії* від та *αμφιβια* з синонімом *земноводні* (які живуть на землі та у воді).

Паралелі з українськими та російськими композитами, побудованими за моделями універсальних комполітів, утворюють слова з пер-

шим компонентом δι- (дво-), пор. укр. двоцишні, рос. двоякодышащие і грец. Τα δίπνοα, двозяброві, двужаберные, та διβράγχα, двокопитні, двукопитные, та δίχηλα, двокрилі, двукрылые та δίπτερα.

У новогрецькій значно частіше, ніж у східнослов'янських використовуються поєднання іменників із атрибутивними відношеннями: пор. бульбоцибулина, клубнелуковица та οι βουνοκορυφές, що передає значення гірські вершини, та κοιλέντερα (та κοιλεντερικά) – значення іменника кишково-порожнинні.

Такі паралельні універби свідчать про подібність упорядкування наукової систематики в добу глобалізації за рахунок інтернаціоналізмів – назв абстрактних понять. Більше того, став актуальним вимір їх у середовищі гіперо-гіпонімів, оскільки до складу цих об'єднань увіходять подібні за словотвірною будовою та схемою семантичного творення терміни.

Скажімо, гіперонім ζώα тварини об'єднує паралельні за лексичними значеннями і семантичною мотивацією іменники. Лексема *ссавці* мотивована в українській мові дієсловом *ссати*, в російській – це млекопитающієся – універб-комполит, що апелює до об'єкта їжі – грудного молока. У новогрецькій – відповідник=субстантив та θηλαστικά утворено від віддієслівного прикметника θηλαστικός (θηλάζω – ссати, харчуватися грудним молоком).

Гіпонімами ζώο є та πετεινά (та πετούμενα) птахи, буквально ті, що літають, від πετώ літати, а також композити-універби та ωοτόκα яйцеродні, та κυνοειδή собачі, та αλουροειδή котячі.

У багатьох випадках виявляють лексико-словотвірний паралелізм термінів у темогніздах. Адже йдеться про утворення першого ступеня конденсації, тобто про об'єднані в семантично єдине ціле словосполучення. До темогнізда з ключовим словом та πτηνά птахи входять та αποδηματικά πτηνά перелітні птахи, перелетные птицы, та αρπακτικά πτηνά хижі птахи, хищные птицы, та υδροβία πτηνά водоплавні птахи, водоплавающие птицы, та ημερόβια πτηνά денні, дневные птицы, та νυκτερόβια πτηνά нічні птахи, ночные птицы, та ωοτοκάπτηνά яйцеживородні птахи, яйцеживородящие птицы, та ωδικάπτηνά співочі птахи, певчие птицы, тоπαραδείσιοπτηνό райская птица.

Словотвірний паралелізм у цьому темогнізді виявляє більшість атрибутивних компонентів словосполучень: прикметники αποδηματικός

віддієслівний (від давньогрец. *αποδημιό* відлітати), *ωδικός* відносний прикметник від *ωδή* ода, пісня. *παραδείσιος* – райський, що пов'язаний з біблійним, а також міфічним, фольклорним уявленням про рай, став означенням райського птаха, якого називають ще в східнослов'янських мовах *жар-птицею*, *жар-птицей*.

Композит *ωτοκό* скальковано в СУБТ як яйцеживонароджувальний. У новогрецькій словотворчо більш вирівняно ряд з основою *-βίο* від *βίος* життя: *υδροβίος* який живе на воді, *ημεροβίος* який веде денний спосіб життя, *νυκτοβίος* – нічний спосіб життя. У східнослов'янських цей об'єднавчий компонент семантики слів, що уточнюваний дієсловом *живе*, перейшов до розряду прихованих, натомість вираженням є атрибутивний означувач життя. Але в цьому і виявляється конденсація універба: у субстантивах, перш за все суфіксальних, лишаються означувальні компоненти.

Композити демонструють два напрямки компресії значень. З одного боку, джерелом виникнення їх є словосполучення, які належать до часто використовуваних у текстах різних функційних стилів. Особливо це характерно для наукових текстів, де такі словосполучення згортаються у композитні слова. На продуктивність згортання впливає будова словосполучень. До поширених належать прикметниково-іменникові, іменникові та прислівниково-прикметниково-іменникові словосполучення. Так, у мовознавстві словосполучення *абрєвіатурна морфема* (морфема, використовувана в творенні абрєвіатур, точніше афіксоїдів) витіснено *аброморфемою*, поділ на *склади – складоподіл*, *фразеологічне словосполучення – фраземосполучення*. У біології *білі кров'яні тільця* перетворилися на *білокрівці*, *червоні кров'яні тільця* – на *червонокрівці*, *генетично модифікований організм* оформлено абрєвіатурою *ГМО*.

Однак це потужний, але не єдиний спосіб компресії розчленованих номінацій у терміносистемах. Існує ємний і також продуктивний спосіб компресії композитоутворень – афіксоїдний. У мовознавстві прикладом таких згорток-моделей афіксоїдних слів є *етно-/пресо-/психо-/соціо-лінгвістика*, які виразно виділяються на тлі існуючих розчленованих номінацій на взір: *структурно-математична*, *комунікативна*, *комунікативно-прагматична лінгвістика*.

Утворювані афіксоїдним способом композити складені з кількох основ. Вони теж є своєрідними універбами, що дуже поширені в різних

терміносистемах, ілюструючи компресію змісту та форми. Це розпізнавані клішовані одиниці терміносистем. Списки продуктивних афіксоїдів увесь час поповнюються. У біології поряд із давно відомими *авто-*, *агро-*, *антропо-*, *біо-*, *гео-*, *еко-*, *кріо-*, *псевдо-*, *психо-*, *психро-*, *термо-* тощо використовуються новіші *алело-*, *ало-*, *хромосо-*/*хромосо-*: *автоімунізація*, *авторепродукція*, *автотип*, *автотрансплантація*; *агрокультура*, *агросфера*; *бактеріологія*, *бактеріоносій*, *бактеріориза*, *бактеріофаги*, *бактеріофлора*; *термонастія*, *термоподи*, *термофіли*; *алелогенія*, *алелогонія*, *алеломорфоз*, *алелопатія*; *алозигота*, *алокарпія*, *алометрія*, *алоплазма* і т.ін.

У інформатиці здобули нове дихання *програмо-*: *програмосумісний*, *програмнокерований*, *програмотехніка* та афіксоїд *само-*: *самоадаптація*, *самодіагностика*, *самодокументований*, *самозавантаження*, *самозаписуваний*, *самоконтроль*, *самомодифікація*, *самонастроюваний*, *самонавчання*, *самоорганізація*, *самопуск*, *саморегулювання*, *самопогоджений* тощо.

У фізиці та інформатиці поширилася афіксоїдна основа *нано-*: *нанокомп'ютер*, *наноманіпулятор*, *нанометр*, *нанонаука*, *нанопланктон*, *нанорівень*, *наноробот*, *наносезон*, *наносекунда*, *наноструктура*, *наносистема*, *нанотруба* і т.ін, у суспільних науках: *інтернет-*, *мас-*, *медіа-*, *піар-*, *ретро-*, *соціо-*: *медіа-акція*, *медіа-барон*, *медіа-бомба*, *медіа-курс*, *медіа-життя*, *медіа-ідеал*, *медіа-індустрія*, *медіа-інститут*, *медіа-квиток*, *медіа-клуб*, *медіа-компанія*; *ретроанекдот*, *ретродійство*, *ретромандрівка*, *ретромода*, *ретроновина*, *ретроромантичний*, *ретростатика*, *ретростиль*, *ретрохіт*, *ретрошлягер*, *ретрошоу* тощо.

Завдяки ЗМІ та інтернету такі афіксоїдні утворення поповнюють загальнолітературну мову і стають надбанням загалу: *кровомобіль*, *біопротези*, *біороботи*, *кріобанки*, *наноматеріали*, *нанотехнології*.

За логікою розвитку наук такі композитоугруповання утворюють нові прошарки лексики на тлі тих композитів, мотивація яких словосполученнями в сучасних мовах відчутна їхніми носіями. У цю сферу здебільшого потрапляють у східнослов'янських мовах запозичені афіксоїди: вони не переобтяжені багатьма значеннєвими зв'язками з іншими словами. Їх семантика уніфікована і регулярно повторювана.

Однак і питомі афіксоїди теж здатні розвивати свої угруповання в терміносистемах. Компоненти одних із них поєднуються як рівноправні складники сполучником *i*: *склобетон, склогіпс, склоемаль, склокераміка, склокераміт, склокремнезит, склокристал, скломармур, склотекстоліт, склоцемент, склопластик, склоруберойд*.

В інших першій складник виконує роль атрибута *скляний* (виготовлений із скла): *склоблок, скловата, скловолокно, скломаса, скломозаїка, склопласт, склопакет, склопосуд, склотканина*.

Щойно названі два типи композитів відрізняються від тих, в основі яких лежать дієслівно- (або віддієслівно-) об'єктні словосполучення: *скловар, скловиробництво, складув, склозавод, склоомивач, склоочисник, склоочищувач, склопакунок, склопідійомник, склоприрізування, склоріз, склорізання, склороб, склоробство, склошліфувальний*.

Перший різновид похідних з основою *скло-* відрізняється від другого та третього своїм внутрішнім синтаксисом. Його семантика має вищий ступінь афіксоїдності, ніж члени другого і третього угруповань, побудованих на ґрунті підрядного, отже, більш керованого зв'язку.

Наведені приклади афіксоїдного способу творення похідних показують, що механізм компресії семантики складних за будовою, але єдиних з погляду змісту одиниць дедалі агресивніше впливає на словотворення мов. За свідченнями учених, уже в шістдесяті роки ХІХ ст. у слов'янських літературних мовах почала різко збільшуватися кількість складних слів. Це підтверджувало зростання в них аналітизму, з одного боку. З другого, відбувається подальша інтелектуалізація мов, розвивається їхній науковий стиль, що, в свою чергу, впливає на інші функційні стилі. У загальній літературній мові нагромаджується значна кількість термінів та детермінованої лексики. У добу глобалізації ці тенденції посилюються. У самій мові діють обмеження як на розгортання афіксоїдних структур (не більше чотирьох), так і на їх згортання. Усе, що довше цієї межі, легко розпадається і головне не відтворюється регулярно в мові.

Навіть у тричленних розчленованих номінаціях препозитивні атрибути, виражені відносними прикметниками, перебувають на периферії терміносистем, наприклад у біології це словосполучення на зразок: *шкіро-м'язово-апоневротичний утвір*, чотиричленні випадають із зони відтворюваності в мові: *палісадо-трихо-дермо-поверхнева*

тканина (Гродзинський 2012: 549). Подібну картину спостерігаємо в інших терміносистемах, наприклад, запропонований у механіці термін *термов'язкопружнопластичне деформування* з оформленим як композит чотиричленим прикметником не увійде в лексикон нормативних одиниць. Він громіздкий, хоча і поєднує в собі існуючі двочленні прикметники з інших словосполучень *в'якопружне тіло* або тричленні *пружно-пластичний деформативний стан* (Звіт 2013: 62–63).

Невпинно зростає кількість двоосновних афіксоїдних похідних. Меншою мірою, але збільшується кількість триосновних утворень. Серед названих уже афіксоїдів у препозиції до двоосновних композитів здатні перебувати *авто-*: *автомеханохорія*, *автораціографія*, *автоцитоліз*, *агробіологія*, *агроекологія*, *агробіоценоз*, *агрометеорологія*, *агрофітоценози*, *бактеріохлорофіл*, *бактеріоценогенність*, *псевдополіембріонія*, *псевдополіплоїдія*, *псевдоксерофіт*, *псевдогідроцефалія*, *ретрокінозал*, *спектрогеліограф*, *спектрогеліоскоп*, *спектрофотометр*, *спектрофлуорометр*, *термоанемометр*, *термогальванометр*, *терморадіометр*, *термополяриметр*, *термоклейстогамія*, *цитоморфологія*, *цитофізіологія*, *цитофотометрія* та ін. Цією здатністю наділені й деякі питомі афіксоїди та гібриди: *склоасфальтобетон*, *склозалізобетон*, *склоцементокераміка*, *медіа-бізнес-успіх*. Чотирикомпонентних афіксоїдних утворень набагато менше: *агробіогеоценоз*, *біогеоценогоризонти*, *нейроцитохарітектоніка*, *спектрогеліокінематограф*, *радіофототелеграф*. Ось чому спроби деяких термінологів розширити межі атрибутивно-іменникових словосполучень, а далі згорнути їх, навіть із намаганням писати їх через дефіс, не є вдалим. Вони межують із творенням оказіоналізмів. Ці межі підтверджує грецька мова, яка поряд із німецькою відома своїм продуктивним основокладанням. У ній теж типові двоосновні неологізми з афіксоїдами: то *αεροάθλημα* повітряне змагання, η *αεροστεγανότητα* герметичність, η *βιοσυμβατότητα* біосумісність, η *βιοτοξίνη* біотоксин, η *ευρωάμυνα* євробезпека, η *ευρωκρίση* єврокриза, το *ιστολόγιο* блог, η *ιστοσελίδα* веб-сторінка, το *ιστόσημο* банер, το *νανομόριο* наномолекула, ο *νανοσωλήνας* нанотрубка, το *νανουλικό* наноматеріал.

Численні триосновні неологізми: το *αεροδιαστημολάνο* повітряний космічний корабель, η *αεροπυρόσβεση* пожежогасіння у повітрі, η *ανοσοχημειοθεραπεία* імунохіміотерапія, η *αστροφωτογραφία* фото-

графія зірок, η βιοσταθεροποίηση біостабілізація, ο βιοτρομοκράτης біотерорист, η διαδουκτιοτρομοκρατία тероризм у мережі, το ευρωδημοψήφισμα єврореферендум, το ευρωπρωτάθλημα єврочемпіонат.

Поодинокі чотирикомпонентні афіксоїдні композити: η αμφιβλαστηροειδοπάθεια ретинопатія, η νανοβιοτεχνολογία нанобіотехнологія.

Розгляд універбів і компресивів вимагає додаткового аналізу матеріалу стосовно злиття словосполучень словоформ, у якому вони змінюють значення та функцію для вираження одного складного поняття завдяки постійній дистрибуції кількох (2-4) словоформ, субстантивациї цілих речень, повторенню однакових словоформ. Важливо врахувати в такому аналізі діахронний аспект і синхронний, який засвідчує компресію одиниць всіма названими способами в літературній розмовній мові та в усно-писемному спілкуванні в інтернеті.

Ці стійкі конгломерати словоформ мають єдине змістове значення, відмінне від суми значень компонентів, постійний і незмінний порядок розташування елементів. При цьому написання слів разом чи окремо ніяк не позначається на значеннях таких об'єднань, їхній граматичній функції.

Залежно від структури, значення і функцій можна виділити такі об'єднання в українській та російській мовах: субстантивні (еквівалентні іменникові), прикметникові, прислівникові, дієслівні, дієприкметникові, прийменникові, сполучникові. Такі утворення виділяємо з врахуванням історичного аспекту. Вони засвідчені словниками як окремі слова, отже універби.

Перший тип об'єднань подібно до іменників використовується для позначення осіб, рослин, тварин, предметів, приміщень тощо. Одні з них співвідносні синхронно з другою особою однини дієслова в наказовому способі та іменником, пор. укр. *вертишийка, вертихвістка, держидерево, держиморда, дурисвіт, не-руш-мене, шибайголова*; рос. *вертихвостка, вертишейка, держиморда, сорвиголова*; нім. *das Vergissmeinnicht* незабудка, гр. το μη με λησμονει! (букв. не забудь мене!).

Іншими паралельними зі словосполученнями з двох іменників у називному відмінкові найменуваннями є: *батько-мати* (батьки),

грим-баба, козир-дівка, буркун-зілля, брат-і-сестра, Іван-чай (знiт), *мати-й-мачуха, рай-дерево, розрив-трава, сон-трава*, рос. *отец и мать* (родители), *гром-баба, мать-и-мачеха*.

Окремий різновид становлять словосполучення з прикметником, які після субстантивациї всього словосполучення втрачають свою первісну категорію, пор. укр. *кручені паничі* (квітка), *названий батько*.

Прислівникові об'єднання іноді утворюються за допомогою повторення тих же або дещо видозмінених компонентів із службовими словами чи без них: *будь-що-будь, всього-на-всього, де-не-де, день у день, з боку в бік, з краю в край, коли-не-коли, ледве-ледве, нога в ногу, раз у раз, тихо-тихо, хоч-не-хоч, як-не-як*.

Іншим їхнім різновидом є словосполучення на позначення приблизно єдиного проміжку часу: *без кінця краю, від ранку до вечора, година-друга, день-другий, другого дня, іншим разом, не сьогодні-завтра, серед білого дня, темної ночі, тим часом, цим разом*. Деякі з них вказують на спосіб дії і є поєднанням антонімів: *більш-менш, видимо-невидимо, волею-неволею або синонімів: гидко-бридко, зроду-віку, тишком-нишком, часто-густо*. Серед них трапляються також поєднання прислівників з частками: *а як же, годі ж бо, коли б то, отже ж, хоча б, якби ж, якби не* тощо.

Наведені приклади ілюструють одиниці, що давно зайняли своє місце в лексиконах мов. Не всі різновиди однаково поповнюються у сучасних мовах. У східнослов'янських перехідну зону, що активно поповнюється новими словами, формують прислівники, які функціонують паралельно з прийменниково-іменниковими формами на зразок: *назустріч – на зустріч, напередодні – напередодні, напереріз – на переріз, невпору – не в пору*.

Ця зона безпосередньо стосується процесів універбації, оскільки показує наслідки компресії семантики і форми одиниць, що засвідчують перехід словозмінних явищ у словотвірні.

У цьому плані важливе також окреслення перифрастичного словотворення, що повинно зайняти своє місце серед компресивів. Слідом за грецькими дослідниками Хр. Клерисом та Й. Бабінйотісом до перифрастичного словотворення відносимо моделі творення іменників, дієслів, прикметників, які є первісно словосполученнями (Κλαίρης, Μπαμπινιώτης 2005: 102–105, 719–720). А. О. Білецький називав слова

цього типу юкстапозитами (Білецький 1962: 15–16). Еталоном зіставлення виступають моделі таких утворень. У новогрецькій а) іменник та іменник у родовому відмінку *το λεξικό τσέπης* кишеньковий словник, рос. карманный словарь, *το κουτάλακ ιτσαγιού* чайна ложка, чайная ложка; б) прикметник та іменник: *η ηλκιακή ενέργεια* сонячна енергія, *ο εκδοτικός οίκος* видавничий дім, *ο ψυχρός πόλεμος* холодна війна; в) іменник та іменник у називному відмінку *η λέξη-κλειδί* ключові слова, *το παιδί θαύμα* чудо-дитина, нім. Wunderkind, вундеркінд, *η χώρα μέλος* країна-член.

Ці моделі можуть відігравати роль критеріїв у зіставному вивченні універбації та виявляти паралелі й відмінності мов. Вони показують подібність випадків а) та б) і відмінності мов (випадок в). Останній – показник тяжіння грецької мови до вираження значення належності формами іменників у родовому відмінку, в східнослов'янських – відносними та присвійними прикметниками.

У східнослов'янських мовах, як і в новогрецькій, поширені юкстапозити на взір: *το αυτοκίνητο-ψυγείο* автомобіль-холодильник, *η επιστολή-καταγγελία* лист-замовлення, *το πλοίο-φάντασμα* корабель-привид, *ο χειρουργός-οδοντίατρος* хірург-стоматолог.

Перифрастичним словотворенням називаємо також формування розчленованих номінацій – словосполучень, що є наслідком компресії семантики. Вони теж компресиви, що особливо поширені в науковому стилі, в якому лєвова пайка припадає на термінологічні словосполучення. Угруповання таких словосполучень з однаковими стрижневими словами-темами називаємо темогніздами. У біології таким є, наприклад гніздо, утворюване іменником *імунітет*: укр. *імунітет адаптивний*, рос. *иммунитет адаптивный/ активний, активный/ видовой, видовой/ клітковий, клеточный/ набутий, приобретенный/ природний, естественный; імунітет тканин, иммунитет тканей*.

Для розгляду універбації темогнізда цікаві тим, що виявляють у наукових текстах стійкі колокації=словосполучення, які стають термінами, виражаючи поняттєву єдність. Частина з них з часом може згортатися в слова (універби) внаслідок частоти використання в текстах. Прикладом їх може бути неологізм *кровомабіль* (автомобіль для швидкого (негайного) забору крові), а також численні утворення з *еко-*: *екобезпека, екоосвіта, екорух, екокультура* тощо.

На особливу увагу заслуговують зрощення, які прийнято розглядати серед універбів. У зіставному плані показові мови з артиклями, які засвідчують перетворення формально розчленованої єдності в цілісність. Артикли “цементують” словосполучення і цілі речення. У новогрецькій прикладом їх є то πολύ то “Κύριε, ελέησον!” то βαριέται κι ο Θεός/ ο παπάς – Багато “Господи помилуй!” занудить і Бога/ і попа. Частину фрази між першим артиклем то перед багато πολύ та другим то перед звертанням об’єднує=трансформує в іменник саме артикль. Субстантивом може стати фразеологізм. Таким у реченні στα πολιτικά είναι ο που φυσάει ο άνεμος, υλοστηρίζει κάθε φορά το κόμμα που κατέχει την εξουσία – у політиці він – звідки вітер віє: щоразу підтримує партію, яка здобуває владу. У ньому використано фразеологізм όπουφυσάειοάνεμος, українським еквівалентом якого є *звідки вітер віє* – про людину без твердих переконань, пристосуванця.

Подібні до цього зрощення у функції однієї семантично єдиної одиниці не характерні для наукового стилю, натомість вони дедалі більше поширюються в усно-писемному спілкуванні через інтернет і під його впливом і в публіцистичному стилі. Згадаймо укр. *забава-для-власне-літератури, свій-у-дошку хлопець, впередукраїнець, гіпер-купер-екстра-архівідкриття, місце-куди-можна-повернутися*, пор рос. *Трошникивезде! каоновседостало, яинтеллигент, онаatemala, онжеребенок* (Чумиріна 2016).

Аналіз процесів та наслідків універбації вимагає нової систематизації матеріалу, уточнення перехідних способів словотворення та їхніх наслідків, що дозволяє відрізнити універби від інших компресивів у контексті співвідношення слів та словоформ, що стають словами, слів та словосполучень і речень. Ряд термінів субстантив, універб, словотвірне гніздо, композитоугруповання, темогніздо відповідає перебігу компресії семантики і форми одиниць (від словоформ до слова, від словосполучень до композитів, від композита до композитоугруповань афіксоїдів, а також від словосполучень – перифраз до юкстапозитів та темогнізд).

Словари и корпусы

Дмитро ГРОДЗИНСЬКИЙ, Людмила СИМОНЕНКО, 2012: *Словник української біологічної термінології*. Київ: КММ.

- Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2012, 2013: НАН України; 62–63.
- Ніна КЛИМЕНКО, Олександр ПОНОМАРІВ, Євген ЧЕРНУХІН, 2005: *Новогрецько-український словник*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Γεώργιος ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, 2005: *Λεξικό της νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας.
- Иван ХОРИКОВ, Михаил МАЛЕВ, 1980: *Новогреческо-русский словарь*. Москва: Русский язык.

Література

- Андрей БЕЛЕЦКИЙ, 1977: Отношение компонентов языка. *Структурная и математическая лингвистика*. 5, 3–9.
- Андрій БІЛЕЦЬКИЙ, 1962: *Програма курсу “Загальне мовознавство”*. Київ: Вид-цтво Київ. університету.
- Александр ИСАЧЕНКО, 1958: К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских языков. *Slavia*. 27, №3, 334–352.
- Χρίστος ΚΛΑΪΡΗΣ, Γεώργιος ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, 2005: *Γραμματική της νέας Ελληνικής γλώσσας. Δομολειτουργική. Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Maria HONOWSKA, 1979: *Ewolucja metod polskiego slowotworstwa synchronicznego (w dzisieciolecie, 1967–1977)*. Wroclaw – Warszawa: PAN.
- Виктория ЧУМИРИНА, 2016: *Безаффиксный способ создания слов (на материале сети Facebook)*. *Wortbildung und Internet*. Graz, 75–89.
- Надя ЯНКО-ТРИНИЦКАЯ, 1963: Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах. *Развитие современного русского языка*. Москва: Наука, 83–97.

Univerbs in Terminological Systems of Eastern Slavic and Modern Greek

Univerbation is chiefly viewed as a process of set expression compression into a single semantically equivalent word. It is achieved due to suffixation. In Eastern Slavic languages a stem is preserved in univerbs, which correlates with the word modifier and the headword is changed by the noun suffix. Adjectives do not have genders and degrees of comparison if they are qualitative.

Word forms of different parts of speech can undergo substantivation, mainly nominal parts of speech. In Modern Greek articles adjectives, adverbs, pronouns, ordinal and cardinal numerals are transformed into nouns, in diachrony – verb forms.

Univerbation is the result of word combinations compression, consequently it should be studied in a broader context in synchrony within compressives – results of transformation-compression of word combinations into composites, juxtaposits, split nominations united into families of nominations.

From synchronic point of view not all composites correlate with word combinations. Part of stems is root affixes which form new composite formations, functioning as centres of their further compression in front position, e.g.: *скловата, залізобетон, склозалізобетон* or rear position: *магнітометр і аеромагнітометр*.

Periphrastic word-formation, which includes juxtaposits *мов – немов – немовби – немовбито* and split nominations – word combinations, which are grouped into families of nominations, form fields of compressives with similar semantics, but different from univerbs in form.